

گونه شناسی هشدارهای اقتصادی-سیاسی در قرآن کریم

زهره نفیسی^۱

چکیده

خداوند برای رسیدن انسان به کمال فردی و اجتماعی و سعادت‌مند شدن او در دنیا و آخرت، مکرراً در قرآن کریم به وی هشدار داده است. به طوری که در آیه سوم سوره دخان حتی خود را هشدار دهنده معرفی کرده است. رسیدن به آرامش فردی و آسایش اجتماعی و نیز پیروزی در عرصه‌های اجتماعی منوط به اطاعت امر الهی و به کار بردن فرامین خدا، انبیا و ائمه معصومین است. این مقاله با عنوان "گونه شناسی هشدارهای اقتصادی-سیاسی در قرآن کریم" و با روش توصیفی بوده که جمع آوری مطالب آن به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. ابتدا مفهوم شناسی آورده شده و پس از آن هشدارهای اقتصادی-سیاسی و زیرشاخه‌های هر کدام آورده شده‌اند و نیز برای هر عنوان، آیه، ترجمه، تفسیر و غیره ذکر گردیده است. از احادیث اهل بیت A و سخنان رهبری و علمای دینی نیز جهت درک بهتر و تثبیت موضوع بهره گرفته شده است. از عناوین اقتصادی می‌توان به ربا خواری، رشوه خواری، کم فروشی و عناوین سیاسی به تفرقه، غفلت از دشمن و فرار از جنگ و جهاد اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: انذار، تحذیر، هشدار، عذاب، هشدارهای سیاسی، هشدارهای اقتصادی.

^۱ سطح ۲، حوزه علمیة الزهراء E دزفول، sahaberahmat31@gmail.com

مقدمه

خداوند خواستار کمال فردی و اجتماعی و نیز سعادت دنیوی و اخروی انسان است و برای دستیابی به این هدف در آیات متعدد و به صورت‌های گوناگون به انسان و به طور خاص به مسلمانان هشدارهایی می‌دهد. توجه و عمل به این هشدارها اهمیت ویژه‌ای دارد؛ چرا که روابط صحیح اجتماعی ایجاد می‌کند که خود نتیجه آن، آرامش فردی و آسایش اجتماعی و در مجموع زندگی آرام برای آحاد مردم است.

در سایه این آرامش می‌توان برای اهداف والای عقیدتی، امنیتی، فرهنگی و سیاسی برنامه‌ریزی‌های دقیق‌تر، کارآمدتر و مناسب‌تر داشته باشیم.

اما متأسفانه به دلایلی که خود از جهات مختلف قابل بررسی و تحقیق هستند، اغلب انسان‌ها فرامین الهی و هشدارهای به جای قرآنی را پشت گوش انداخته و یا در زمان درست مورد استفاده قرار نمی‌دهند و از نتایج شگفت‌انگیز آن‌ها بی‌بهره می‌مانند.

پژوهشگر در این مقاله سعی دارد در جهت رضای الهی و برداشتن گامی برای اصلاح امور خود و جامعه، به هشدارهای اقتصادی-سیاسی قرآن بپردازد.

علما و مفسران از این هشدارها غافل نبوده و ذیل آیات مربوط، توضیحات کامل و جامعی ارائه داده‌اند؛ از جمله در تفسیر المیزان ذیل آیه ۶۲ مائده، در تفسیر نور ذیل آیه ۱۰۵ آل عمران و در تفسیر مجمع البیان ذیل آیه ۱۰۳ آل عمران.

همچنین در پژوهشی که مرکز پژوهش‌های اسلامی سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران با عنوان "هشدارها و تحذیرهای قرآنی" ارائه نموده است، به طور کلی هشدارهای قرآنی را ذکر نموده است.

اهمیت این موضوع، پژوهشگر را بر آن داشت تا به صورت ویژه در مورد "گونه شناسی هشدارهای اقتصادی-سیاسی در قرآن کریم" که زیرمجموعه هشدارهای اجتماعی قرآن کریم قرار می‌گیرند، به پژوهش و تحقیق بپردازد.

مفهوم شناسی

خداوند با این هدف که انسان را به سعادت دنیوی و اخروی برساند، از روش‌هایی استفاده نموده است. یکی از این روش‌ها هشدار دادن است. هشدارها را می‌توان به فردی و اجتماعی تقسیم کرد و پس از آن به بحث در مورد آن‌ها پرداخت. نکته مهم این است که این هشدارها گاه به صورت صریح و با استفاده از واژه‌هایی همچون انذار و تحذیر داده شده‌اند و گاهی نیز از افعال، تفسیر، شأن نزول، احادیث و روایات مربوط به آیات می‌توان دریافت که در مورد امر مهمی هشدار می‌دهد که مورد نظر پژوهشگر این نوع آیات هستند.

الف: هشدارهای اقتصادی

۱) حرام خواری

وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسْرِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ^۱
و بسیاری از آنان را می‌بینی که در گناه و تجاوز [از حدود خدا] و حرام‌خوری خود می‌شتابند؛ همانا بد است اعمالی که همواره انجام می‌دادند.^۲

واژه "سحت" به معنای پوستی است که از چیزی کنده شود.^۳

گناهان سه‌گانه‌ای که در آیه نام برده شده اند گناهانی هستند که نسبت به سایر گناهان زبانی و عملیشان کلی‌ترند و در حقیقت مشتی است از خروار. چون آنان هم مرتکب به گناهان زبانی و هم به گناهان عملی‌اند و مقصود از گناهان عملیشان یا همان تعدی نسبت به مؤمنین است و یا گناهانی است که بین خود و خدای خود مرتکب شده‌اند، مانند خوردن اموال مردم به باطل (سحت)، مثل رشوه و ربا و نظایر آنها. این آیه شریفه ابتدا نمونه‌ای از رذایل و گناهان آنان را می‌شمارد آن گاه به مذمت آن رذائل می‌پردازد.^۴

«رهبر انقلاب با استناد به آیات قرآن مجید، به تبیین رابطه مستقیم درآمد و کار و ضرورت فرهنگ‌سازی در این زمینه پرداختند و افزودند: از نگاه اسلام، درآمد باید ناشی از سعی و کار و

^۱مائده: ۶۲

^۲انصاریان، حسین و طه، عثمان؛ قرآن کریم (ترجمه انصاریان)، ص ۱۱۸

^۳راغب اصفهانی، مفردات الفاظ قرآن، ج ۲، ص ۱۹۰

^۴طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان، ج ۶، ص ۴۳

تلاش باشد؛ بنابراین پول‌ها و ثروت‌های بادآورده، واسطه‌گری، سوداگری، دلال‌بازی، رشوه، ویژه‌خواری به علت ارتباط با فلان شخص و رباخواری، مخالف منطق قرآنی و دستور پروردگار است.

ایشان وجود مصادیقی از مُتَرَفِّین و انسان‌های غرق در ثروت و فساد و غرور در جامعه را ناشی از قطع شدن ارتباط درآمد با کار و تلاش دانستند.^۱

قال رسول الله [... لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ مَنْ نَبَتَ لَحْمُهُ مِنَ السُّحْتِ النَّارُ أُولَى بِهِ

پیامبر خدا] فرمودند: ... کسی که گوشتش از حرام روییده باشد، وارد بهشت نمی‌شود، برای او آتش جهنم سزاوارتر است.^۲

(۲) ربا خواری

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ^۳
وَ اتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ^۴

ای اهل ایمان! ربا را که سودهای چند برابر است نخورید، و از خدا پروا کنید تا رستگار شوید.^۵

و از آتشی که برای کافران آماده شده است بپرهیزید.^۶

آیات ۱۳۰ الی ۱۳۸ به هم مربوط هستند این آیات نه گانه، بشر را به سوی خیر دعوت و از شر و بدی نهی می‌کند، و همچنین به آیات قبل و بعد که به داستان جنگ احد می‌پردازند متصل است.

حال مؤمنین در آن روز را بیان می‌کند، حال و خصال مذمومی را که خدای سبحان آن را از مؤمنین نمی‌پسندد.

^۱ دفتر حفظ و نشر آثار آیت الله العظمی خامنه‌ای (۱۴۰۲). دیدار کارگران با رهبر انقلاب.

<https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=۵۲۶۸۴>

^۲ ورام، مسعود بن عیسی، مجموعه ورام «آداب و اخلاق در اسلام»، ص ۱۳۰ و ۱۷۳، ح ۱۶

^۳ آل عمران: ۱۳۰

^۴ آل عمران: ۱۳۱

^۵ انصاریان، حسین و طه، عثمان؛ قرآن کریم (ترجمه انصاریان)، ص ۶۶

^۶ همان

خداوند در این آیات بعد از دعوت به خیر و نهی از شر، مسلمانان را به روشی هدایت می‌فرماید که اگر آن را شیوه خود کنند هرگز به هلاکت گرفتار نمی‌شوند. سپس به سوی تقوا، اعتماد به خدا و ثبات بر اطاعت رسول خدا دعوتشان می‌کند.

خصوص این آیات نه‌گانه برای ترغیب و تهدید مؤمنین است.

ترغیب به خیرات یعنی انفاق در راه خدا در دو حال دارایی و نداری، کظم غیظ، و عفو مردم، که مجموع آنها باعث

الف) منتشر شدن احسان و خیر در جامعه

ب) صبر و تحمل در برابر آزارها و بدیها

ج) گذشت در مقابل بدرفتاریها است.

پس تنها راهی که حیات جامعه به وسیله آن محفوظ مانده و استحکام پیدا کرده و روی پای خود می‌ایستد همین راه انفاق است.

از لوازم انفاق و احسان ترک ربا است، و به همین جهت در این آیات بحث را با نهی از ربا خواری آغاز فرموده است. در حقیقت این نهی جنبه زمینه چینی برای دعوت به احسان و انفاق را دارد.

انفاق از بزرگترین عواملی است که ریشه و بنیان اجتماع بر آن پایه استوار است، و تنها عاملی است که روح وحدت را در کالبد مجتمع انسانی دمیده، و قوای پراکنده آن را متحد ساخته، و به این وسیله سعادت زندگیش را تامین می‌کند.

انفاق هر آفت مهلک و یا آزار هر شخص آزار دهنده را دفع میکند. یکی از بزرگترین اضرار این وحدت که اثری ضد اثر انفاق دارد ربا است. خدای تعالی مسلمین را به انفاق ترغیب و تشویق کرده است

قرآن کریم از گرفتن هر مالی تعبیر به خوردن آن می‌کند، از آن جمله در آیه مورد بحث گرفتن ربا را تعبیر به خوردن آن نموده، و کلمه "أَضْعُ أَفْأُ مُضٍ اِعْفَةً" اشاره است به وضعی که غالب رباخواران دارند. زیرا اصولاً وضع ربا و طبیعت آن این است که مال ربا دهنده را نابود کرده، ضمیمه

و نه با کلمه راعنا، زیرا معنایی که آنها در نظر دارند، در این کلمه نیست و دیگر نمی‌توانند آن را دستاویزی برای دشنام‌گویی قرار دهند.^۱

(۶) فرار از جنگ و جهاد

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحَفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ^۲
وَمَنْ يُولِهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبْرَهُ ۖ إِلَّا مَتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَىٰ فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ وَمَا لَهُ جَهَنَّمُ
وَبُئْسَ الْمَصِيرُ^۳

ای اهل ایمان! هنگامی که با کافران در حالی که بر ضد شما لشکرکشی می‌کنند روبه‌رو می‌شوید، به آنان پشت نکنید و نگریزید.^۴

و هر کس در آن موقعیت به آنان پشت کند [و بگریزد] سزاوار خشمی از سوی خدا شود و جایگاهش دوزخ است و دوزخ بازگشت‌گاه بدی است مگر [اینکه گریزش برای انتخاب محلی دیگر] جهت ادامه نبرد با دشمن، یا پیوستن به گروهی [تازه نفس از مجاهدان برای حمله به دشمن] باشد.^۵

در این دو آیه چهار کلمه دارای اهمیت ویژه هستند:

"زَحَفًا" نزدیکی، کنایه از جنگ.

"فَلَا تُولُوهُمْ" پشت به آنها نکنید، فرار نکنید. «تولیت» قرار گرفتن در پشت کسی.

"مَتَحَرِّفًا" کج کننده، کسی که راه خود را از وسط به یکی از دو طرف منحرف می‌کند.

"مُتَحَيِّرًا" کسی که جاگیری می‌کند و جای خود را عوض می‌کند. از «حیز» به معنای مکان و جا. ضمناً "مَتَحَرِّفًا" و "مُتَحَيِّرًا" هر دو حال است.

^۱ بحرانی، هاشم بن سلیمان، تفسیر روایی البرهان، ج ۲، ص ۴۳۰-۴۳۲

^۲ انفال: ۱۵

^۳ همان: ۱۶

^۴ انصاریان، حسین و طه، عثمان؛ قرآن کریم (ترجمه انصاریان)، ص ۱۷۸

^۵ همان

آیات قبلی و بعدی جریانات جنگ بدر را گزارش می‌کنند؛ اما در وسط این گزارش آموزنده، دستوری راجع به چگونگی جنگ می‌دهد و مسلمانان جنگجو را به ثبات و پایداری در جنگ دعوت می‌کند؛ بنابراین، این آیات مخصوص جنگ بدر نیستند بلکه تمام میدان‌های جنگ را شامل می‌شوند.

در این آیات به مسلمانان دستور داده شده است که چون با دشمن روبرو شدند، نباید از جلوی آن‌ها فرار کنند و به آن‌ها پشت کنند. اگر کسی در میدان جنگ به دشمن پشت کند و از مقابل او بگریزد، به خشمی از خدا گرفتار می‌شود و جای او جهنم است که بد جایگاهی است.

فقط در دو صورت می‌توان به دشمن پشت کرد:

(۱) زمانی که آن شخص برای ادامه جنگ به راست یا چپ منحرف می‌شود تا موقعیت بهتری پیدا کند و به نبرد ادامه دهد.

(۲) زمانی که از رزمندگان دیگر و از سپاه اسلام دور شده باشد و بخواهد به آنها بپیوندد. در این دو حالت می‌تواند پشت به دشمن کند و با جاگیری مناسب دوباره به آنها هجوم آورد.

گریختن از جنگ یک گناه کبیره است و در روایات از آن به "فرار از زحف" تعبیر شده است. معیار کبیره بودن یک گناه، دادن وعده جهنم در قرآن یا احادیث معتبر به مرتکب آن است و آن گونه که می‌بینیم، در این آیات به کسانی که از جنگ با کافران فرار کنند، وعده جهنم داده شده است.^۱

حَرَّمَ اللَّهُ الْفِرَارَ مِنَ الزَّحْفِ لِمَا فِيهِ مِنَ الْوَهْنِ فِي الدِّينِ وَالْإِسْتِخْفَافِ بِالرُّسُلِ وَالْأَثَمَةَ الْعَادِلَةَ وَتَرْكُ نُصْرَتِهِمْ عَلَى الْأَعْدَاءِ وَالْعُقُوبَةَ لَهُمْ عَلَى تَرْكِ مَا دُعُوا إِلَيْهِ مِنَ الْإِقْرَارِ بِالرُّبُوبِيَّةِ وَإِظْهَارِ الْعَدْلِ وَتَرْكِ الْجَوْرِ وَإِمَانَةِ الْفَسَادِ لِمَا فِي ذَلِكَ مِنْ جُرْأَةٍ الْعَدُوِّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَمَا يَكُونُ فِي ذَلِكَ مِنَ السَّبْيِ وَالْقَتْلِ وَإِبْطَالِ دِينِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَغَيْرِهِ مِنَ الْفَسَادِ.^۲

امام رضا A: «و خداوند حرام فرموده فرار از میدان نبرد با مهاجم را از این جهت که سستی در دیانت پدید می‌آورد، و به جهت کوچک شمردن و کم ارزش دانستن و بی‌اهمیت انگاشتن امر پیمبران خدا و سروران الهی و امامان عادل A، و یاری نکردن آنان در مقابل دشمنانشان، و موجب

^۱ جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر، ج ۴، ص ۳۳۰ و ۳۳۱

^۲ حر عاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، ج ۱۵، ص ۸۷، ح ۲۰۰۴۳

کیفر است زیرا که آن انکار دعوت به اقرار به خداپرستی و آشکار نمودن عدالت اجتماعی و برکنار کردن جور و ظلم و از میان بردن فساد و تباهی و آنچه در آن از تجرّی دشمن و جسارتش بر مسلمانان و آنچه در پی دارد از اسارت و کشتار مردم بی‌گناه و از میان بردن دین و آئین خداوند عزّ و جلّ و دیگر چیزهایی از فساد و ناامنی که در آن است»^۱.

نتیجه گیری

خداوند جهت هدایت و تعالی انسان‌ها همواره در کتاب هدایتگر خود قرآن و همچنین به وسیله پیامبران الهی هشدارهای لازم را به انسان‌ها داده است. در این پژوهش در راستای اوامر و رضای الهی و به منظور آشنایی با هشدارهای اقتصادی سیاسی در قرآن کریم و رعایت آن‌ها در زندگی جهت اصلاح امور خود و جامعه به دوازده مورد از این هشدارها اشاره شده است.

مقاله فوق در نوع خود کم‌نظیر بوده و برای جمع‌آوری مطالب آن دشواری‌های فراوانی وجود داشت که به لطف خدا و یاری امام عصر (ع) همه آنها پشت سر گذاشته شده است. اغلب منابع، کتاب‌های تفسیری قرآن است که به صورت پراکنده و ذیل آیات مربوطه، به بیان هشدارهای قرآنی پرداخته‌اند. سخنرانی‌ها و کلاس‌های درس خارج نیز از منابع این مقاله است.

علاقه‌مندان به این موضوع جهت مطالعه بیشتر در این زمینه می‌توانند به کتب تفسیری همچون تفسیر مجمع البیان، تفسیر تبیان، تفسیر المیزان، تفسیر کوثر و نیز کتب حدیثی همچون وسائل الشیعه، من لا یحضره الفقیه و عیون اخبار الرضا و همچنین سایت‌ها و سخنرانی‌های مراجع و بزرگان مراجعه نمایند.

^۱ شیخ صدوق، ترجمه عیون اخبار الرضا A، ج ۲، ص ۱۸۱

فهرست منابع

* قرآن کریم با ترجمه حسین انصاریان

- (۱) ابن بابویه، محمد بن علی، **عیون اخبار الرضا A**، ترجمه: حمیدرضا مستفید و علی اکبر غفاری، تهران: صدوق، چاپ اول، ۱۳۷۲ هـ.ش.
- (۲) ابن بابویه، محمد بن علی، **من لا یحضره الفقیه**، ترجمه: محمد جواد غفاری و صدرالدین بلاغی، تهران: صدوق، چاپ اول ۱۳۶۷ هـ.ش.
- (۳) بحرانی، هاشم بن سلیمان، **ترجمه تفسیر روایی البرهان**، ترجمه: رضا ناظمیان، علی گنجیان، صادق خورشاه، تهران: نهاد کتابخانه‌های عمومی سراسر کشور، چاپ دوم، ۱۳۸۹ هـ.ش.
- (۴) جعفری، یعقوب، **تفسیر کوثر**، قم: هجرت، چاپ سوم، ۱۳۹۸ هـ.ش.
- (۵) حر عاملی، محمد بن حسن، **تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه**، قم: مؤسسه آل البيت A لإحياء التراث، چاپ سوم، ۱۴۱۶ هـ.ق.
- (۶) حسینی همدانی، سیدمحمد، **انوار درخشان در تفسیر قرآن**، تهران: لطفی، ۱۳۸۰ هـ.ق.
- (۷) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن**، ترجمه: غلامرضا خسروی حسینی، تهران: المكتبة المرتضوية لإحياء آثار الجعفرية، چاپ سوم، ۱۳۸۳ هـ.ش.
- (۸) طباطبایی، سید محمدحسین، **المیزان**، ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ هـ.ش.
- (۹) طبرسی، فضل بن حسن، **ترجمه تفسیر مجمع البیان**، ترجمه: حسین نوری و محمد مفتاح، تهران: فراهانی، بی تا.
- (۱۰) قرائتی، محسن، **تفسیر نور**، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، چاپ اول، ۱۳۸۸ هـ.ش.
- (۱۱) معلوف، لويس، **المنجد**، ترجمه: محمد بندرریگی، تهران: اسلامی، چاپ چهارم، ۱۳۹۵ هـ.ش.

۱۲) مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ هـ.ش.
۱۳) ورام، مسعود بن عیسی، مجموعه ورام «آداب و اخلاق در اسلام»، ترجمه: محمدرضا عطایی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، چاپ اول، ۱۳۶۹ هـ.ش.

Farsi.Khamenei.ir (۱۴)

Khabaronline.ir (۱۵)

Mbsadr.ir (۱۶)